Sententiae 44:1 (2025) 129-142
https://doi.org/10.31649/sent44.01.129

ДІАЛОГИ ПРО МЕТОДОЛОГІЮ

Євген Головаха, Інна Голубович, Олена Лісеєнко

УСНА ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ ТА УСНА ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ: «ФІЛОСОФ МАЄ ПРАВО СТВОРЮВАТИ ПАРАЛЕЛЬНІ СВІТИ, А СОЦІОЛОГ – НІ»

Інна Голубович: *Декілька попередніх слів у якості преамбули до нашої розмови в жанрі «усної історії». Останніми роками в українській філософській спільноті активно розвивається рух «Усна історія філософії». Його діяльність у першу чергу пов'язана зі Студентським товариством усної історії філософії, створеним при кафедрі історії філософії філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка наприкінці 2016 року. І першим проєктом, який здійснило це Товариство, було інтерв'ю з вами, пане Євгене (власне, Товариство тоді й складалося лише з трьох ваших інтерв'юерів)*[1]*. Останніми роками триває теоретична рефлексія щодо феномена усної історії філософії*[2]*. Фактично всі активні учасники руху «Усна історія філософії» визнали «матір і батька засновників» –*

© Є. Головаха, І. Голубович, О. Лісеєнко, 2025

[1] У 2017 році журнал *Sententiae* [див.: Головаха et al. 2017] опублікував велике інтерв'ю з відомим соціологом Євгеном Головахою, організоване членами Студентського товариства усної історії філософії (далі – СТУІФ). Це інтерв'ю стало початком трьох великих дослідницьких програм, у межах яких нині реалізовано й опубліковано понад два десятки інтерв'ю і, що не менш важливо, низка матеріалів, присвячених теоретичній рефлексії над феноменом усної історії філософії. Нова розмова з п. Євгеном присвячена концептуальним, методологічним і практичним аспектам розвитку усної історії філософії та усної історії соціології в сучасній Україні. Дякуємо доценту Тамарі Мосійчук за філологічне редагування тексту.

[2] Свідома рефлексія щодо предмета «усної історії філософії» починається з круглого столу «Усна історія філософії: письмовий формат», проведеного СТУІФ і журналом *Філософська думка* 3 липня 2019 року. З того часу з'явилася низка публікацій на цю тему: [Голубович 2019; 2021; Давіденко 2022; Дмитренко 2019; Йосипенко 2019; Рева 2024a; Рева, Кхелуфі 2024; Сіороз 2019; Хома В. 2019; Хома О. 2023; Хома О., Зборовська et al. 2019]. Аміна Кхелуфі у 2022 році захистила PhD дисертацію, в якій уперше серед кваліфікаційних праць такого типу було застосовано деякі УІФ-методи [Кхелуфі 2022]. Також слід відзначити важливе інтерв'ю Аміни Кхелуфі та Ксенії Мирошник з Тетяною Чайкою, присвячене визріванню ідеї «усних історій філософії» (другу – власне методологічну – частину цього інтерв'ю було опубліковано вже після того, як ми подали свій текст в редакцію *Sententiae* [див.: Чайка et al. 2024a; 2024b]). Не можна не відзначити і важливу розмову Наталії Реви, Наталії Щербини-Супрунюк і Всеволода Хоми з Джеком Саймсом, в якій теж ішлося про усну історію філософії [див.: Саймс et al. 2024; Рева 2024b] (текст цієї розмови також був опублікований уже після подання нашого тексту до редакції *Sententiae*).

це філософ Тетяна Чайка з її проектом «Усна історія філософів»[3] *і ви, шановний Євгене Івановичу!*

Євген Головаха: Добре, що не дідусем-засновником.

Інна Голубович: *Усі посилалися на імпульс, заданий саме вами, і на перше інтерв'ю, яке члени СТУІФ провели саме з вами. Згадуючи наше надихальне спілкування в час проведення Всеукраїнської літньої психологічної школи у 2021 році в селищі Затока на Одещині, ми з Оленою Лісеєнко, головою Південноукраїнського відділення Соціологічної асоціації України, вирішили обговорити саме з вами теоретичні, дисциплінарні, практичні питання щодо розвитку напрямів «усна історія філософії» та «усна історія соціології». Однак для нас із Оленою це не просто розмова, а прелюдія до спільного проєкту, який ми задумали здійснити.*

Олена Лісеєнко: *Хочу додати, що в нас із Інною виникла ідея створення міждисциплінарного проєкту, який дозволить вийти за межі філософії і соціології та ширше подивитися на формування інтелектуальної історії наших наукових спільнот. Тому сьогодні ми в інтерв'ю включили питання, які стосуються не лише усної історії філософії (далі – УІФ), а й усної історії соціології. Уже є суттєві досягнення в галузі УІФ, тому філософам є чим поділитися. Є свої напрацювання у цьому напрямі й у вітчизняній соціології, про що я хотіла б поговорити з вами, щоб чіткіше зрозуміти специфіку кожної зі сфер та одночасно усвідомити, що можна зробити в межах задуманого міждисциплінарного проєкту. Можливо, разом утрьох ми подумаємо, як його назвати? Справа в тому, що і ви, пане Євгене, і багато інших відомих авторитетних вчених є і філософами, і соціологами одночасно навіть за фактом своєї освіти.*

Ми дуже вдячні вам за згоду зустрітися сьогодні. «Життя – це зустріч, а зустріч – це життя». Що ж, можемо розпочати наше інтерв'ю?

Є. Г.[4]**:** Я готовий... Тим більше, якщо врахувати, що це дійсно міждисциплінарна сфера, саме так усна історія і постулюється всюди. Справді, треба поєднувати зусилля. Я з цим згоден. Однак є, звичайно, і спеціалізовані проблеми.

І. Г.: *У нас є підготовлений опитувальник-гайд. Основний варіант готувала Олена. І коли вона надіслала мені цей варіант із пропозицією щось додати, я побачила, що це саме ті питання, які я сама хотіла поставити. Отже, почнемо з перших питань, які я би поєднала:*

1. *На вашу думку, як слід трактувати історію філософії? Чи можна сформулювати визначення того, чим є усна історія філософії і чим не є усна історія філософії? У чому полягають її особливості, що якісно відрізняють її від інших напрямків?*

2. *Який статус може мати усна історія філософії: галузі дослідження, окремої дисципліни чи це щось інше?*

Я б також хотіла наголосити, що питання дисциплінаризації та самовизначення УІФ було одним із центральних під час Круглого столу, згаданого мною раніше. І

[3] Саме короткий презентаційний текст п-і Тетяни щодо нової рубрики в журналі *Філософська думка* ввів у нашу фахову комунікацію термін «усні історії філософів», який 2011 року [див.: Сіороз 2019: 54, а також Чайка 2011] трансформувався в «усні історії філософії». Однак широке використання цього терміна в однині починається після створення СТУІФ і особливо після згаданого вище (прим. 2) круглого столу.

[4] Далі вживаються такі скорочення: Є. Г. – Євген Головаха, І. Г. – Інна Голубович, О. Л. – Олена Лісеєнко.

для мене несподіванкою було те, що ця тема найчастіше ставилася та обговорювалася молодими дослідниками, учасниками СТУІФ, вони зробили дуже змістовні доповіді на цю тему. При цьому «корифеї», наприклад – Тетяна Олексіївна Чайка, акцентували увагу на внутрішньому змісті, на персональному вимірі філософії, на досвіді переживань, на внутрішніх аспектах філософської творчості, що репрезентовані в цьому жанрі, на особистісні інтонації.

Є. Г.: Історія як спосіб наукового самопізнання та конструктивна рефлексія є універсальною для всіх напрямів науки, окрім філософії. Тільки у філософії її історія є особливою галуззю знання, яку я назвав би «філософією філософії» за аналогією з «соціологією соціології», у межах якої вивчаються закономірності становлення соціології як науки та її окремих галузей, шкіл, напрямів розвитку. Усна ж історія стосовно філософії – це своєрідне повернення до тих часів, коли іншої форми професійного самоствердження філософа, окрім передачі історії своєї думки учням та шанувальникам, не існувало. Ми пов'язуємо формування філософії як особливої галузі інтелектуальної активності з давньогрецькими мислителями, насамперед із Сократом, котрий, як відомо, нічого не написав. Платон проводив «інтерв'ю», здійснював «oral history» щодо творчої думки Сократа. Саме ця усна історія для перших філософів і стала основою філософії. Так і народилася філософія як особлива дисципліна. Тому я вітаю повернення до витоків. Молоді люди сьогодні можуть читати багато текстів і ставати провідниками чужих ідей і концепцій. Але їм хочеться зрозуміти, як народжується думка вже сформованих філософів. Це і спонукає молодих послідовників займатися усною історією. І лише у філософії з її перших кроків і до сьогодні, на мою думку, співіснують та конкурують книжне та «живе» знання. Останнє і є предметом пізнання в межах усної історії філософії, тоді як в інших науках усна історія – це, швидше, ілюстративний матеріал до книжного знання.

І. Г.: *Дякую, Євгене Івановичу. Це дуже важливі міркування. Під час останнього Круглого столу, присвяченого усній історії філософії, обговорювалася проблема усності як такої. Сьогодні модно субстантивувати – усність, документність тощо. Тематика усності як особливого модусу мислення й мови – це одна з важливих теоретичних тем, яку соціологія, маю на увазі практичну соціологію, не так близько пов'язану з теорією, може й не поставити. Хоча б сьогодні я особливо не розрізняла соціологію і філософію в їхньому теоретичному аспекті. Тут вони дуже близькі.*

Є. Г.: Ну, я не бачу суттєвої різниці між соціологічною теорією та соціальною філософією. У цьому сенсі соціологія з її теоретичними розробками – це та сама філософія, яка стосується специфічної соціальної складової, пов'язаної з можливістю емпіричного підтвердження. Є, мабуть, лише один приклад усного соціолога. Це творець символічного інтеракціонізму Джордж Мід. Він свою теорію створив у формі усних лекцій. Розповіді учні записували. І з цього народився такий серйозний напрямок соціологічної науки, як символічний інтеракціонізм. Решта соціологів, як і представники інших наук, дуже багато писали для того, щоб створити свої концепції, обґрунтувати їх. Це насамперед була величезна письмова робота. Тобто прикладу народження теорії з усної історії в соціологічному знанні я більше не бачу.

Соціологія народжується через друковані праці, починаючи з Огюста Конта, її засновника. А у філософії чимало прикладів, коли філософська думка народжувалася в публічному дискурсі. Принаймні народження та розквіт давньогрецької, індій-

ської, німецької та навіть української (я маю на увазі насамперед Григорія Сковороду) філософій нерозривно пов'язане з усною традицією – бесіди з учнями, проповіді, лекційна активність.

А ось особливо близький мені приклад: моя мама, Марія Злотіна[5], свого часу була відома в нашій філософській спільноті. На її лекції записувалися не лише з України. Зі всього Радянського Союзу викладачі філософії приїздили, включаючи Раїсу Горбачову, яка, побувавши слухачкою маминих курсів підвищення кваліфікації, попросилася вдруге зі Ставрополя. Однак професор Марія Злотіна написала не так багато робіт. Коли потреба була – докторську написала. Після війни – кандидатську, а потім – докторську. Вона її навіть не видала. Я потім видавав. Але багато хто з її слухачів вважав, що їхній світогляд, їхня філософія багато в чому народжувалися під її впливом. Для мене це безумовний приклад створення філософії в безпосередньому спілкуванні зі слухачами. Щоправда, Марія Злотіна писала окремі статті та брошури, але в них не виражалося її специфічне авторське розуміння філософії, яке передавалося вирішальною мірою у вигляді виступів перед професійною аудиторією. Причому процес створення філософського знання у неповторній «злотінській» манері здійснювався не тільки на лекціях. До неї багато хто приходив додому… І вона нескінченно їм розповідала про своє розуміння філософії...

У процесі безпосереднього спілкування слухачам передавався досвід її читання філософської класики, насамперед, праць Геґеля і раннього Маркса. «Там ось так написано…». – «Ні, там написано зовсім не про те!», – так вони сиділи й обговорювали філософські матерії з черговим слухачем премудрості діалектики. Адже усна історія філософії – це ще й історія читання… Читаючи, можна вилучити якісь окремі думки, але вилучити квінтесенцію прочитаного без спілкування з тими, хто ці класичні тексти систематично засвоював, навряд чи можливо. Ну от ми сидимо зараз і говоримо згідно вашого гайду, а в них, у слухачів, були питання, був свій якийсь гайд: «А ось так що ж?», «А так чому Геґель пише?», «А як цю категорію тоді зрозуміти?» тощо. Й у відповідях на ці запитання слухачам передавалася мамина усна історія читання. З цим я стикався не раз у розмовах із тими, хто зараховував себе до її шанувальників, слухачів, які далеко не всі були геґельянцями, марксистами, на відміну від моєї мами. Зрозуміло, у ті часи зізнатися в тому, що ти не марксист, викладач філософії міг лише у неформальній розмові з людиною, якій беззастережно довіряв. Вони заперечували їй з різних позицій. Там були дуже різні філософи – позитивісти, екзистенціалісти, феноменологи тощо. Проте вони змушені були приймати її аргументи. Незалежно від різних філософських поглядів мама їх учила мислити в процесі живого спілкування.

Таких прикладів багато. Сергій Аверинцев таку ж роль у Москві виконував тоді. Ви колись бачили, як люди йшли на його лекції? Ні, ви не могли цього бачити, а я бачив. Він читав лекції на філософському факультеті МДУ. І видовище перед лекцією виглядало так: люди йшли, як показано у фільмі «Свято святого Йоргена», як до святого. А оскільки духовним життям живуть люди не найрозвиненіші з фі-

[5] Марія Злотіна (1921–2000) найбільше відома майстерним викладанням філософії в Інституті підвищення кваліфікації викладачів з суспільних наук при Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка (1957–1993, з 1971 р. – професор). Мати Євгена Головахи. Головна тема досліджень – діалектична логіка.

зичного погляду, серед тих, хто бажав дива, було чимало інвалідів. І ось вони йшли, на ціпок спираючись, когось на візку котили... А він же книги писав, можна ж було почитати. Чого так було пробиватися на ці лекції, приїздити з іншого кінця міста? А читав Аверинцев тоді курс лекцій про візантійських схоластів якогось далекого XII століття. І для переважної більшості було байдуже, що він читав. Ішов потік інтелектуально стурбованих людей для того, щоб долучитися до дива, дива розвитку думки. Ось вам знову ж таки усна передача думки. І книжок його не вистачало їм. Прочитати книгу замало. Адже тоді в МДУ публічні лекції читали багато відомих вчених, фізиків, математиків видатних. Однак такого напливу, як до Аверінцева, я ніколи не бачив.

І. Г.: *Дивовижне у вас пояснення феномена усності.*

Є. Г.: І це саме філософи. Я ж кажу, що там, здавалося б, відомі були вчені, наприклад, на мехматі. І ніколи я не бачив, щоб до математиків чи фізиків так ломилися. Ні до кого з них. Навіть до істориків так не йшли, а там були тоді видатні історики. Це зараз там виродилася історична наука й остаточно деградує. Але тоді були видатні люди.

І. Г.: *І так стається, що усність в якомусь сенсі вразлива. У точці «тут-і-зараз» присутності вона може породити й ці натовпи, і це живе життя, про яке ви говорите. Але вона не дбає про те, щоб себе фіксувати… Її передати потім неможливо. Ось як ви говорите про маму. Про її дар усності тепер тільки у вас можна дізнатися та в її учнів. Наскільки письмовий текст передає інтонацію мовлення? Буває в мислителя такий дар, що передає. Іноді й текст ніби говорить. А буває – і ні, наче усне мовлення та письмовий текст належать зовсім різним людям. Мені здається, в Аверінцева був цей талант хоча б частково передати свою вражаючу усність письмовим словом. Проте довкола нього вже порожньо. Я нещодавно читала цікаве свідчення: у день десятиріччя відходу Аверінцева, а він помер у 2004 році, його могилу на Данилівському цвинтарі в Москві ніхто не відвідав. До речі, сама могила – занедбана, на ній не видно хреста й напису, який Аверінцев заповідав залишити: «Сергій Аверинцев, читець» (і знову прихований елемент усності, хоча, звичайно, малось на увазі виконуване ним церковне служіння). Жодного натовпу та черги інтелігентів, як у часи, про які ви розповідаєте. Натомість неподалік його могили до каплиці на могилі св. Матрони стояла черга народу. Усність тут програє агіографії, свідченням, зафіксованим у житії святої. Момент «тут-і-зараз» усності, дива усності, як ви правильно помітили, закінчився – і все! У цьому її слабкість та вразливість. І що тоді робити тим, хто хотів би її зафіксувати?*

Є. Г.: А ось саме для цього й потрібна «усна історія». …розумієте, письмовий текст… він пишеться за певними правилами, вимогами та канонами. Там вільності неприпустимі, якщо ти вчений. І якщо ти всерйоз сприймаєш свою писанину як професійну, яка має відношення до тих канонів, за якими створюється наукове знання, то ти собі вільності дуже скупо дозволяєш. Щоразу себе обмежуєш. Щоразу сам ставиш над собою процедуру укладання в прокрустове ложе: «з одного боку…, і з іншого боку»… А в усній мові – ні, будь ласка. І ось у цьому сенсі, я вважаю, і ви зрозумієте, що філософія наукою взагалі-то названа для того, щоб філософів не викинули з наукової спільноти. Щоб вони теж могли отримувати свої звання, ступені, премії всілякі, залучення до якихось вчених рад. А за великим рахунком філософія –

ну яка вона наука? Це особливий жанр осмислення й інтерпретації дійсності без апеляції до класичних канонів науковості.

Ось ми з Оленою як соціологи не можемо так, як можуть філософи. Тобто вигадати щось абсолютно фантастичне і при цьому наполягати, що це має право на існування. Соціолог не має цього права, він мусить співвідносити свої фантазії з дійсністю. Якщо філософ має право створювати паралельні світи, то соціолог – ні. Він повинен мати на увазі саме ту соціальну реальність, в якій ми всі існуємо, і саме її вивчати. А філософ може створити концепцію, що виходить за межі реальності та з погляду новоствореної реальності оцінювати реальний світ. Так само, як математик може у восьмивимірному просторі розв'язувати завдання. За що наша чудова українська математикиня Марина Вязовська здобула медаль Філдса?

А знаєте, за що? За те, що вона запакувала кулі (це завдання вже 400 років не можуть розв'язати, 400 років пакували кулі і ніхто не міг). Як їх до біса запакувати в тривимірному просторі? І вона у багатовимірному просторі це завдання розв'язала. Хоча де ще існує восьмивимірний простір реальності, окрім як у голові математика? Але ж він теж не стурбований нашою банальною реальністю. Власне, математики і філософи – це дві схожі категорії мислителів. Я не говорю, звісно, про прикладну математику і про, так би мовити, «прикладну філософію», яка у всі віки обслуговувала владу. Маю на увазі чистих математиків і, відповідно, «чистих філософів».

Є, щоправда, гіпотеза про незбагненну ефективність математики в природничих науках, коли спочатку в якомусь XIX столітті математики вигадують бозна-що, що ніякого відношення до реалій не має, і розв'язують свої завдання, доводять теореми, нібито позбавлені зв'язку з реальністю. А потім у XX столітті виявляється, що без цього не можна було ракету створити чи якийсь прилад… І ось можлива така сама дивовижна ефективність філософії. Деякі філософські вчення, що виникали як фантазії неврівноважених мислителів, утілювалися згодом у конструктивні чи руйнівні соціальні реалії. У цьому сенсі філософія може бути також дуже ефективною, але це не означає, що вона наукова, розумієте! Ми жили в часи, я думаю, і ви з Оленою теж, хоча ви більше навчалися в ці часи, коли викладалося єдине наукове марксистське вчення, єдине!!! Але виявилося, що воно хоч і не єдине – але антинаукове. Усе, що у філософії створюється, воно до науки, може, і не має стосунку, але до практики має.

І. Г.: *Ось із цього місця я хотіла б, аби ми дали слово соціології та Олені, щоб вона поставила питання, які саме у соціолога виникають. Тоді в нас справді вийде міждисциплінарна розмова.*

О. Л.: *Дякую, я хотіла б уточнити все-таки, якщо ми говоримо, що усна історія може мати статус наукової дисципліни, а історія науки – це історія розвитку наукових теорій, наукових ідей, який тоді тип знання має продукувати усна історія філософії чи усна історія соціології? Це має бути створення якихось нових ідей, нових концепцій? Чи це наукова інтерпретація, вторинний науковий аналіз того, що вже зроблено? У тій же теорії Мертона є сучасні інтерпретації, ми можемо говорити про це. Питання таке: який тип знання може й повинна продукувати усна історія?*

Є. Г.: Я зрозумів. Те, що я сказав раніше, що усна історія філософії – це особливий напрямок, це не означає, що він має різні завдання з усною історією соці-

ології або з будь-якою іншою наукою. Ні! Просто там цей напрямок має особливе значення. Ви не створите нових знань, опитавши когось – що в соціології, що в історії, що в культурології, де завгодно. Що можна створити, який науковий продукт? Навіщо ми опитуємо?? Ну що таке усна історія по суті? Це автобіографія вчених насправді. Або біографія якихось наукових організацій. Яке знання ми отримаємо? Ми ж не допитуватимемося: ану скажи якусь нову ідею? Чи є у тебе зараз нова ідея? Ось ми її опрацюємо і… Ні, ви намагаєтеся дізнатися, як він жив, як функціонувала його організація, як його колеги… Це – історичний матеріал. Нещодавно прочитав книжку Тетяни Чайки – інтерв'ю з Віленом Горським. Що ми можемо отримати звідти? Ну я дізнався біографію Вілена Сергійовича, які в нього чудові учні, як він сам вийшов із простої сім'ї, став філософом, як він навчався, де працював… І місце роботи в нього було чудове, і про всіх він сказав добре… Ну я просто добре знаю Вілена Сергійовича, він дуже добра людина, він ні про кого нічого поганого не міг сказати. Відволічусь на секунду… Я взуття ремонтував багато років в одного майстра. Ми з ним зійшлися на тому, що взуття має бути зручним та ідеально підігнаним, щоб не було боляче… Приходжу я одного разу, а в майстерні зачинені двері, а на них напис: «Жив, любив…» і знак нескінченності. І знято розклад. І я зрозумів, що він пішов у найкращий світ. І коли я прочитав інтерв'ю з Горським, десь я мав таке ж враження…

І. Г.: *Але ж це теж якесь знання, яке Олена пропонує уточнити?*

Є. Г.: Ось тепер – для чого я все це розповідаю? Жив, любив філософію та нескінченність.

І. Г.: *Чи соціологію!*

Є. Г.: Так. Я насправді соціологію не люблю! (*Сміється!*)

І. Г.: *А це визнання ми залишаємо для публікації?*

Є. Г.: Так, пишіть, я вже про це говорив у якомусь своєму інтерв'ю.

О. Л.: *Будемо записувати – це ж інтрига.*

Є. Г.: Я вам скажу, чому не люблю соціологію. Та тому, що це дуже підступна й жорстока наука. Я Олені й усім соціологам співчуваю, бідним, їм важко. Розумієте, адже я психолог і мене знають переважно як психолога. Ще по старій пам'яті. Розумієте, філософ може собі дозволити відірватися від реальності та сформулювати гарні думки, він просто тренує дискурс, він його формує, він його створює. І цього достатньо для філософа. Він ніби коуч, модне зараз поняття. Він вчить людей говорити, оперувати поняттями.

А в нас так не пройде, ну хіба що у високій теорії соціології, яка є насправді соціальною філософією. А так, якщо ти захочеш про щось конкретне написати – це жахлива мука! І щоразу ти не впевнений у тому, чи це слушно, чи хибно… Я на соціологів (у тому числі і на самого себе) дивлюся з розумінням того, як їм (у тому числі й мені) важко дотримуватись критеріїв науковості. Пояснюючи якусь особливість соціальної дійсності, ми щоразу сумніваємося: вигадка – не вигадка, випадковий збіг чи закономірність? Бо соціологія претендує на те, що вона – номотетична наука, залишаючись у своїх численних проявах наукою ідіографічною, якщо не спекулятивною. Але я займаюся соціологією насамперед тому, що розумію, наскільки ця наука важлива для людей, яких, на відміну від соціології, люблю. Моє кредо як соціолога, за аналогією з відомим висловом Сент-Екзюпері, «ми відповідаємо за тих, кого вивчили»!

Повертаюся до нашого головного питання: яке знання створює усна історія? Вона створює системне знання про науку в певний історичний період, у певному місці. Системне знання, без якого вся наука залишається багато в чому невпорядкованим зібранням текстів і біографій окремих вчених. А от усна історія збирає свідчення, пов'язані з цими публікаціями, з цими книгами, з цими ідеями, нарешті – з цими вченими. Вона запитує, як народжувалися ідеї та як люди переміщувалися в науковій ієрархії, як і чому одні ставали авторитетними, інші – ні? І чим більше ви візьмете інтерв'ю в очевидців, тим більше шансів збудувати несуперечливу систему, знання про певну дисципліну за певний історичний період. Більше того, це будуть наукові результати, пов'язані з історією цієї наукової дисципліни. Це справжній науковий результат. Про це можна чесно писати дисертації та книги, оскільки це є важливою складовою розуміння дійсності, знання історії цієї дисципліни.

Є тут одна серйозна проблема, на яку звертають увагу послідовні позитивісти, висуваючи претензії до пояснювальних можливостей усної історії. Виникає питання: як можна довіряти пам'яті та об'єктивності свідків, навіть якщо ці свідки самі були учасниками подій, пов'язаних із тими чи іншими сферами наукової діяльності, де гарантії достовірності їхніх слів? По-перше, люди нерідко прибріхують. Люди прибріхують не тому, що вони хочуть когось обдурити. Вони просто... додумують, компенсуючи витіснене як неприємне особисто для них або додаючи логічну послідовність там, де її, можливо, і не було... По-друге ж, існують реальні провали в пам'яті, багато чого не пам'ятають люди. У них зберігається неповна інформація, і насамперед та, яка їх виставляє в сприятливому світлі.

Усі ці чинники здатні обмежувати інформацію, отриману в окремих інтерв'ю, автобіографічних текстах чи групових обговореннях, і можуть знижувати рівень достовірності знання в кожному конкретному випадку вивчення усної історії. Але ж усна історія як сфера наукового знання передбачає порівняльний аналіз текстів, пов'язаних із тим чи іншим періодом розвитку науки. І чим більше ви візьмете інтерв'ю, чим більше проаналізуєте мемуарів і автобіографічних свідчень, тим вищі шанси в результаті порівняльного аналізу отримати достовірний результат. І якщо один факт у кількох випадках незалежних спостережень був підтверджений, то його з високою ймовірністю можна вважати реальним. У цьому сенсі те, що деякі або навіть усі люди прибріхують чи забувають, – це не так важливо. Важливо, щоб ви зібрали достатньо репрезентативну вибірку усних історій. І тут можна розглядати отриманий результат як наукове знання. Це, зрозуміло, не класична репрезентативність, не кількісна, але це якісна репрезентативність, яка дає вам можливість на підставі численних свідчень бути впевненими у справедливості «вироку».

О. Л.: *Дякую! Євгене Івановичу, у мене таке запитання: ви були головним редактором журналу «Соціологія: теорія, методи, маркетинг»?*

Є. Г.: 20 років був головним редактором – з 1998 по 2018 роки.

О. Л.: *І цей журнал, я хочу відзначити, був одним із найкращих академічних журналів із соціології на пострадянському просторі. Коли я готувалася до нашого інтерв'ю, я для себе зробила таке приємне відкриття, що в цьому журналі є така спеціальна рубрика «Усна історія соціології». І ось у мене питання: хто був ініціатором створення цієї рубрики та чому? І чи функціонуватиме вона надалі?*

Є. Г.: Я всіляко вітав інтерв'ю, особисто давав розпорядження їх брати в людей. Але не пам'ятаю, хто дав таку назву «усна історія соціології». Це дуже цікаво. Мож-

ливо, у нас був аспірант, який писав дисертацію про спогади соціологів. І я теж давав йому інтерв'ю. Моє, не пам'ятаю, він опублікував чи ні, але якісь інтерв'ю він публікував. Можливо, то була його ініціатива.

Я особисто не пригадаю, щоб так сказав. Деякі рубрики в журналі я запроваджував, наприклад – «Порівняльні соціологічні дослідження» чи «Соціологічна публіцистика»[6]. Ще не знаючи, що вже був Майк Буровий[7]. І не знаючи, що це називається соціологічна публіцистика, я сказав: «У нас буде рубрика "Соціологічна публіцистика"».

І. Г.: *До речі, це важливо – мати талант оповідача та співрозмовника!…*

Є. Г.: Про це всі й кажуть, оскільки метод вразливий і чутливий і дуже залежить від таланту інтерв'юера, дійсно. Результат залежить від того, як він (інтерв'юер) зможе людині створити атмосферу, в якій їй захочеться розповідати, або ж він просто зробить формально, абияк. У нас приклад такого інтерв'юера – це Гордон. Він добре вміє це робити: брати інтерв'ю у відомих людей. Але він їх розпитує про життя. Якби взяти його на роботу, він би будь-яку oral history розкрутив.

О. Л.: *Усна історія (oral history) давно й добре розвинута й інституйована на Заході. Але нашими західними колегами не концептуалізовано як жанр/дисципліну/галузь дослідження усну історію філософії. Якщо на Заході ніхто не поставив питання про «усну історію філософії», це може стати гарним поштовхом для українських вчених не копіювати західних колег, а самостійно концептуалізувати «усну історію філософії» як нову дисципліну?*

Є. Г.: Справді, є багато національних асоціацій у царині усної історії, вони працюють… не знаю, чи є міжнародна? Американська асоціація з'явилася у 70-ті роки. Уже сформовано великий, серйозний напрямок. А от щодо усної історії філософії – це справді щось «новеньке», тут є неозоре поле для новацій і експериментів.

І. Г.: *Отже, чи можемо ми надати цьому нашому відлуню усної історії свій власний науковий стиль, нормативи, сформувати «канонічні» жанрові вимоги? Чи варто цим займатися, якщо на Заході очевидна, здавалось би (після постання усної історії як такої), ідея – застосувати якимось чином інструменти усної історії до царини історії філософії – навіть не виникла?*

Є. Г.: Я вважаю, що, в принципі, варто. Поясню, чому. Чому для нас це може бути важливішим, ніж для американців чи інших західних колег? У нас лише виникає держава. І через століття, через тисячоліття, але 1991-й ми все одно вважатимемо точкою відліку багатьох речей: і вітчизняної філософії, і вітчизняної соціології, і всього іншого. Це все вже не буде частинами радянської, периферійної, а це будуть самостійні, які претендують на свою власну специфіку, на унікальність галузі науки. І саме зараз, поки ще є свідки, треба створювати дисципліну, і, безумовно, максимально охопити тих, хто є очевидцями створення початкових, перших кроків самостійних галузей науки.

У радянському минулому українська наука все ж таки вважалася вторинною по відношенню до російської, московської, пітерської – усіх цих шкіл. Ми, українські науковці, розглядалися як похідні та вторинні в багатьох галузях соціогуманітарної

[6] Журнал «Соціологія: теорія, методи, маркетинг»: https://i-soc.com.ua/ua/edition/journal/
[7] Див.: [Burawoy 2021].

науки. Самостійні, можливо, лише в українському фольклорі, в якихось унікальних областях. А тепер ми стали самостійними, не вторинними, ми створюємо власні наукові спільноти, асоціації самостійні… Незалежність є не тільки незалежністю політичною, власне кажучи, – це створення свого власного потенціалу, пов'язане з численними змінами та переорієнтаціями із суто радянського патронату на входження до світової спільноти, що теж є дуже важким і болісним процесом. Але будемо входити.

І тому, можливо, невипадково молоді люди цим цікавляться, десь інтуїтивно вони відчувають, що ці свідчення матимуть величезне значення, і все більше з кожним століттям. Для прикладу – як наш моніторинг Інституту соціології НАНУ. Цей моніторинг особливо тим цінний, що ми з першого року незалежності, тобто з 1992 року, маємо дані, і їх завжди можна буде і за 100 років, і за 200 подивитися – як за цей час змінилося суспільство. Так само можна буде подивитися, як перші покоління формували наукову спільноту і що з цього вийшло.

О. Л.: *Яким чином нам сформувати якісну репрезентативність бази наших респондентів, за яким критерієм їх відбирати? І кого насамперед треба опитувати?*

Є. Г.: Я б використав відомий метод відбору експертів – вибірка методом снігової кулі. Я розглядав би це як різновид експертного опитування. Це не кількісна репрезентативність. Хоча у нас невелика країна – можна й усіх опитати.

О. Л.: *Як ви вважаєте, кого з соціологів насамперед потрібно опитати?*

Є. Г.: Можна почати з мене. Можна... з президента Соціологічної асоціації України Віля Бакірова. А Філософської асоціації немає.

І. Г.: *У нас є Український філософський фонд. І я член Правління. І на вересень 2022 року ми готували величезний конгрес – перший справжній філософський конгрес в Україні.*

Є. Г.: Інтерв'ю – це зрозуміло, це найважливіше. Але є інші форми усних виступів, які, можливо, варто зберігати.

У Марії Злотіної був класичний жанр – розмовний. Вона жила в лекціях. Вона зовсім змінювалася, коли говорила.

І. Г.: *І виходить, коли ми сказали, що вона сама не зафіксувала, тексти не зафіксували… а коло її учнів? Пригадується такий фільм під назвою «І це все про нього»… Може, і тут сказати про неї вустами її учнів? І ми почали згадувати: Кримський уже не скаже, Попович не скаже, а хтось взагалі скаже?*

Є. Г.: Були люди, їх треба відшукувати, які володіли стенографічним методом і записували лекції стенограмою. Наприклад, лекції Копніна, Шинкарука вам мають бути цікавими, такі постаті унікальні. І я думаю – в Одесі там був Уйомов, якого треба було записати обов'язково.

І. Г.: *Одеська історія – це окрема… ставлю «рот на замок», щоб не заглибитись… Зараз поговоримо про це…*

Є. Г.: Там теж були видатні філософи. Я добре пам'ятаю, яким авторитетом користувався Уйомов.

І. Г.: *Так, тоді так було, не встигли ... реальну можливість десь знайти …*

Є. Г.: Несподівано, при підготовці книги – маминої дисертації – мені допоміг Юрій Мелков, студент Добронравової, вона мені його порекомендувала; він все це зробив, і допоміг видати її докторську дисертацію. А дві лекції її – як я помістив туди ж в цю книгу? Дві лекції – це наш соціолог Валентин Тарасенко. Він ходив на

лекції й усе стенографував. І він мені чесно розшифрував ці тексти. І дві лекції у стенограмах я зміг опублікувати.

Потрібно знайти тих, хто цим методом тоді володів і стенографував. Треба опитати всіх, хто залишився, і знайти все, що залишилося.

Стенограми – це багато в чому усна історія. Це усний виступ. Це також спосіб передачі. У принципі, можна багато чого знайти. Щоб відновити те, що вже само собою пішло, а залишилися тільки ті, хто записував.

Зараз буде простіше, зараз на телефон все можна записати.

І. Г.: *Тоді було технічно складніше, а зараз треба просто продумати: це не проґавити, те не проґавити… Тому що теперішнє фіксувати теж потрібно.*

Є. Г.: Потрібно продумати систему та запропонувати всім: ті люди, які можуть становити інтерес для історії та для майбутнього, не дати їм зникнути. Тих, хто цікавиться цією проблематикою (відновленням історії наукової спільноти), могли би продумати систему методів збереження інформації.

І. Г.: *Дякуємо, пане Євгене! Стільки матеріалу для роздумів!*

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Головаха, Є., Зборовська, К., Кхелуфі, А., & Хома, В. (2017). Суб'єктивний погляд на українську філософію (Розмова із Ксенією Зборовською, Аміною Кхелуфі та Всеволодом Хомою). *Sententiae, 36*(1), 173-214. https://doi.org/10.22240/sent36.01.173

Голубович, І. (2019). Усна історія філософії та усна історія філософів в соціокультурному та інтелектуальному контекстах. *Філософська думка,* (6), 105-114. https://dumka.philosophy.ua/index.php/fd/article/view/376

Голубович, І. (2021). Інтерв'ю з членами СТУІФ (В. Хома, А. Кхелуфі, К. Зборовська). Plato's Cave. https://www.youtube.com/watch?v=YIcCtl5As6Y

Давіденко, І. (2022). Сучасний стан досліджень з усної історії філософії. *Sententiae*, *41*(2), 235-238. https://doi.org/10.31649/sent41.02.235

Дмитренко, С. (2020). Слово Гайдеґерові? Межі толерантності в усній історії філософії. *Філософська думка*, (4), 81-92. https://doi.org/10.15407/fd2019.04.081

Йосипенко, С. (2019). «Більше ніж інтерв'ю». Огляд тематичного блоку «Усна історія філософії» часопису «Філософська думка». *Sententiae*, *38*(2), 86-97. https://doi.org/10.22240/sent38.02.086

Кхелуфі, А. (2022). Теологічні підтави модерних новацій Джона Лока. [Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії]. https://scc.knu.ua/upload/iblock/104/c3v77wlo5q2lb3dvnitdmbj6o3loom9x/dis%20Kkhelufi%20Amina%20ed%201.pdf

Рева, Н. (2024a). Усність як елемент історико-філософського дослідження. *Sententiae*, *43*(1), 29-43. https://doi.org/10.31649/sent43.01.029

Рева, Н. (2024b). Нове життя філософського діалогу. *Sententiae*, *43*(2), 120-123. https://doi.org/10.31649/sent43.02.120

Рева, Н., & Кхелуфі, А. (2024). Усна історія філософії: метод, методологія, (майбутня) дисципліна? *Sententiae*, *43*(1), 44-50. https://doi.org/10.31649/sent43.01.044

Саймс, Д., Рева, Н., Щербина-Супрунюк, Н., & Хома, В. (2024). Нове життя сократівських витоків філософії за диджитальної ери. *Sententiae*, *43*(2), 106-119. https://doi.org/10.31649/sent43.02.106

Сімороз, О. (2019). Необхідність рефлексії в усній історії філософії. *Філософська думка*, (4), 53-66. https://doi.org/10.15407/fd2019.04.053

Хома, В. (2019). Межі достовірності в усній історії філософії: проблема пам'яті. *Філософська думка*, (4), 67-80. https://doi.org/10.15407/fd2019.04.067

Хома, О. (2023). Концептуалізація усної історії філософії: проблема інтерв'ю. *Sententiae*, *42*(1), 69-82. https://doi.org/10.31649/sent42.01.069

Хома, О., Зборовська, К. et al. (2019). Усна історія філософії: письмовий формат. Круглий стіл. *Філософська думка*, (4), 6-52. https://doi.org/10.15407/fd2019.04.006

Чайка, Т. (2009). Доторк. Презентація проекту «Усні історії філософів». *Філософська думка*, (3), 140-145. http://journal.philosophy.ua/article/nid7433

Чайка, Т. (2011). Бесіди з Кримським. Остання касета. *Філософська думка*, (1), 128-145. http://journal.philosophy.ua/article/nid7096

Чайка, Т., Кхелуфі, А., & Мирошник, К. (2024a). Слово письмове і слово усне: у напрямку до усної історії філософії. Частина І. На перетинах долі: Таємниця старовинного килимка. *Sententiae*, *43*(1), 190-211. https://doi.org/10.31649/sent43.01.190

Чайка, Т., Кхелуфі, А., & Мирошник, К. (2024b). Слово письмове і слово усне: у напрямку до усної історії філософії. Частина ІІ. Концепція. *Sententiae*, *43*(3), 208-229. https://doi.org/10.31649/sent43.03.208

Burawoy, M. (2021). *Public Sociology.* Cambridge: Polity Press.

Одержано 22.08.2024

REFERENCES

Burawoy, M. (2021). *Public Sociology.* Cambridge: Polity Press.

Chaika, T. (2009). A Touch. Presentation of the Project "Oral Histories of Philosophers" [In Ukrainian]. *Filosofska Dumka*, (3), 140-145. http://journal.philosophy.ua/article/nid7433

Chaika, T. (2011). Conversations with Krymskyi. The Last Cassette. [In Ukrainian]. *Filosofska Dumka*, (1), 128-145. http://journal.philosophy.ua/article/nid7096

Chaika, T., Kkhelufi, A., & Myroshnyk, K. (2024a). The Written Word and the Oral Word: Toward an Oral History of Philosophy. Part I. At the Crossroads of Fate: The Secret of the Ancient Rug. [In Ukrainian]. *Sententiae, 43*(1), 190-211. https://doi.org/10.31649/sent43.01.190

Chaika, T., Kkhelufi, A., & Myroshnyk, K. (2024b). The Written Word and the Oral Word: Toward an Oral History of Philosophy. Part II. Conception. [In Ukrainian]. *Sententiae, 43*(3), 208-229. https://doi.org/10.31649/sent43.03.208

Davidenko, I. (2022). Current State of Research on the Oral History of Philosophy. [In Ukrainian]. *Sententiae, 41*(2), 235-238. https://doi.org/10.31649/sent41.02.235

Dmytrenko, S. (2020). A Word to Heidegger? The Limits of Tolerance in the Oral History of Philosophy. [In Ukrainian]. *Filosofska Dumka*, (4), 81-92. https://doi.org/10.15407/fd2019.04.081

Golovakha, Y., Zborovska, X., Kkhelufi, A., & Khoma, V. (2017). Subjective View of Ukrainian Philosophy. [In Ukrainian]. *Sententiae, 36*(1), 173-214. https://doi.org/10.22240/sent36.01.173

Golubovych, I. (2020). Oral History of Philosophy and Oral History of Philosophers in Sociocultural and Intellectual Contexts. [In Ukrainian]. *Filosofska Dumka*, (6), 105-114. https://dumka.philosophy.ua/index.php/fd/article/view/376

Golubovych, I. (2021). Interview with Members of the SSOHP (V. Khoma, A. Kkhelufi, K. Zborovska). [In Ukrainian]. Plato's Cave. https://www.youtube.com/watch?v=YIcCtl5As6Y

Khoma, O. (2023). Conceptualizing the Oral History of Philosophy: The Interview Problem. [In Ukrainian]. *Sententiae, 42*(1), 69-82. https://doi.org/10.31649/sent42.01.069

Khoma, O., & Zborovska, X. (2020). Oral History of Philosophy: Written format: "Filosofska dumka" Round Table. [In Ukrainian]. *Filosofska Dumka*, (4), 6-52. https://doi.org/10.15407/fd2019.04.006

Khoma, V. (2020). The Limits of Certainty in the Oral History of Philosophy: the Problem of Memory. [In Ukrainian]. *Filosofska Dumka*, (4), 67-80. https://doi.org/10.15407/fd2019.04.067

Kkhelufi, A. (2022). *Theological Foundations of Modern Novations of John Locke*. [Doctoral dissertation]. [In Ukrainian]. https://scc.knu.ua/upload/iblock/104/c3v77wlo5q2lb3dvnitdmbj6o3loom9x/dis%20Kkhelufi%20Amina%20ed%201.pdf

Reva, N. (2024a). Orality as an Element of Historico-Philosophical Research. [In Ukrainian]. *Sententiae, 43*(1), 29-43. https://doi.org/10.31649/sent43.01.029

Reva, N. (2024b). New Life of the Philosophical Dialogue. [In Ukrainian]. *Sententiae, 43*(2), 120-123. https://doi.org/10.31649/sent43.02.120

Reva, N., & Kkhelufi, A. (2024). Oral History of Philosophy: Method, Methodology, (Future) Discipline? [In Ukrainian]. *Sententiae, 43*(1), 44-50. https://doi.org/10.31649/sent43.01.044

Simoroz, O. (2020). The Necessity of Reflection in the Oral History of Philosophy. [In Ukrainian]. *Filosofska Dumka*, (4), 53–66. https://doi.org/10.15407/fd2019.04.053

Symes, J., Reva, N., Scherbyna-Supruniuk, N., & Khoma, V. (2024). Rebirth Origins of Philosophy in the Digital Era. [In Ukrainian]. *Sententiae, 43*(2), 106-119. https://doi.org/10.31649/sent43.02.106

Yosypenko, S. (2019). "More than Interview. Overview of the section "Oral History of Philosophy" in the Journal "Filosofska Dumka". [In Ukrainian]. *Sententiae, 38*(2), 86-97. https://doi.org/10.22240/sent38.02.086

Received 22.08.2024

Yevgen Golovakha, Inna Golubovych, Olena Liseienko

Oral History of Philosophy and Oral History of Sociology: "A Philosopher Has the Right to Create Parallel Worlds, but a Sociologist Does Not"

Discussion by Yevhen Holovakha, Inna Holubovich, and Olena Liseyenko on the Disciplinary Status of Oral History of Philosophy and Oral History of Sociology.

Євген Головаха, Інна Голубович, Олена Лісеєнко

Усна історія філософії та усна історія соціології: «Філософ має право створювати паралельні світи, а соціолог – ні»

Дискусія Євгена Головахи, Інни Голубович і Олени Лісеєнко щодо дисциплінарного статусу усної історії філософії і усної історії соціології.

***Yevgen Golovakha**, Doctor of Sciences in Philosophy, Director at Institute of Sociologie NAS of Ukraine.*

***Євген Головаха**, д. філос. н., директор Інституту соціології НАН України.*

e-mail: golos100@gmail.com

***Inna Golubovych,** Doctor of Sciences in Philosophy, Head of Philosophy Department, Odessa I.I.Mechnikov National University*

***Інна Голубович**, д. філос. н., завідувачка кафедри філософії Одеського національного університету імені І. І. Мечникова*

e-mail: golubinna17@gmail.com

***Olena Liseienko**, Doctor of Sciences in Sociology, Professor of Department of Philosophy, Sociology and Management of Socio-cultural Activities K.D. Ushynsky South Ukrainian National Pedagogical University (Odesa).*

***Олена Лісеєнко**, д. соціол. н., професорка кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (Одеса).*

e-mail: helenloveodessa@gmail.com